

ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΔΡΩΝΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ:

το «αίτημα» ως έκφραση κοινωνικής σύγκρουσης,
αντιπαράθεσης και διαμαρτυρίας (1974-94)

Παναγιώτα Παπαδοπούλου - Ιωάννα Τσίγκανου,
ερευνήτριες ΕΚΚΕ

Το κείμενο που ακολουθεί στοχεύει στην παρουσίαση των πορισμάτων τμήματος εμπειρικής έρευνας του ΕΚΚΕ που αφορά τη μελέτη των εκδηλώσεων των κοινωνικών αντιπαραθέσεων στη μεταπολιτευτική Ελλάδα με έμφαση στη διατύπωση και το περιεχόμενο των «ορατών διεκδικήσεων» (visible claims)¹ ή «αιτημάτων» των συλλογικά δρώντων κοινωνικών υποκειμένων της περιόδου 1974-94².

Αντικείμενο του έργου αποτέλεσε η καταγραφή, στατιστική επεξεργασία και διαχρονική ανάλυση όλων των μορφών κοινωνικών αντιπαραθέσεων στη χώρα μας κατά τη διάρκεια της μεταπολιτευτικής περιόδου (1974-94). Μέσα από την υλοποίηση του συγκεκριμένου έργου, από τη δημιουργία μιας συναφούς με το θέμα Τράπεζας Πληροφοριών, ουσιαστικά προέκυψε άμεσα η κατάρτιση ενός «Χάρτη Κοινωνικών Αντιπαραθέσεων» που αναδεικνύει τις επιμέρους εστίες και τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών συγκρούσεων που σημειώθηκαν κατά τη διάρκεια της μεταπολιτευτικής περιόδου ή, όπως διαφορετικά αποκαλείται, της περιόδου της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας³.

Η φύση του έργου καθόρισε και τη μεθοδολογική προβληματική της έρευνας. Από μεθοδολογική άποψη η μελέτη εντάσσεται στην κατηγορία των κατά κύριο λόγο «διερευνητικών εμπειρικών ερευνών πεδίου» (empirical grounded analyses - enquetes d'exploration), οι οποίες έχουν ως κύριο στόχο την όσο το δυνατόν πιο εκτεταμένη

---

1. Ενδεικτικά βλ. σχετικά, Ch. Tilly (1978), *From Mobilization to Revolution*, Random House, New York.

2. Βλ. σχετικά την τελική έκθεση του έργου με τίτλο «Εκδηλώσεις Κοινωνικών Συγκρούσεων και Μορφές Κοινωνικού Διαλόγου στη Μεταπολιτευτική Ελλάδα (1974-94)», Αθήνα ΕΚΚΕ, 1999. Ομάδα Έργου: Η. Νικολακόπουλος (Υπεύθυνος), Ε. Ζακοπούλου, Ι. Κάλλας, Π. Παπαδοπούλου, Δ. Τσαμπαρλή, Ι. Τσίγκανου.

3. Λυριντζής Χρ., Νικολακόπουλος Η., Σωτηρόπουλος Δ. (επ): *Κοινωνία και Πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-94*, Θεμέλιο, 1996, Αθήνα.

ανίχνευση ενός περισσότερο ή λιγότερο ανεξερευνήτου πεδίου. Τέτοιου είδους έρευνες «αποφεύγουν» την εκ των προτέρων διατύπωση συγκεκριμένων υποθέσεων –γεγονός που δεν σημαίνει ότι η ανιχνευτική έρευνα εμφανίζει «θεωρητική ουδετερότητα»–, αντίθετα, καταλήγουν στην ανάδειξη ιδιαίτερων χώρων έρευνας και θεωρητικών υποθέσεων. Η εμπειρική έρευνα προϋποθέτει τη μετάβαση από τους επιστημονικούς όρους και έννοιες, που διέπουν τη συγκρότηση του ερευνητικού αντικειμένου, στη δημιουργία μεταβλητών, δηλαδή οροθετημένων και διαρθρωμένων εννοιών βάσει των οποίων αποκρυσταλλώνεται και συσχετίζεται το πραγματολογικό υλικό της έρευνας. Με την έννοια αυτή, οι μεταβλητές αποτελούν το δομικό στοιχείο που απορρέει από τη συνάντηση της θεωρητικής προβληματικής με το είδος των επιλεγμένων τεχνικών συλλογής υλικού, καθώς και τη φύση αυτού τούτου του υλικού.

Η παρούσα έρευνα στηρίχθηκε εξαρχής στη μεθοδολογική επιλογή της συγκρότησης μιας Βάσης Δεδομένων και τη χρήση του Τύπου ως πηγής των πληροφοριών⁴. Ως αποτέλεσμα συγκροτήθηκε και το σαφές εννοιολογικό περιεχόμενο του μοντέλου των δεδομένων, το οποίο και ήταν απαραίτητο ως μήτρα αποτύπωσης και χρηστική δομή της επεξεργασίας της πληροφορίας. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε πως η παρούσα μελέτη στοχεύει στην παρουσίαση του τμήματος της εν λόγω ταξινομητικής μήτρας το οποίο αφορά την *αποκωδικοποίηση των ορατών διεκδικήσεων μιας κοινωνικής αντιπαράθεσης*.

Στο πλαίσιο της έρευνας, η βασική έννοια της *κοινωνικής αντιπαράθεσης* απαιτεί τη «διατύπωση» μιας περισσότερο *πραγματολογικής χρηστικής έννοιας* που να εκφράζει την *υποκείμενη σε παρατήρηση διάσταση της κοινωνικής σύγκρουσης*, δηλαδή, των *μορφών εκδήλωσής της*, και να «συλλαμβάνει» τη *στοιχειωδέστερη μορφή εκδήλωσης κοινωνικής αντιπαράθεσης και διαμαρτυρίας*, με τρόπο που να επιτρέπει την εκ των υστέρων σύνθεση των κοινωνικών δεδομένων και να αποκλείει

---

4. Όπως αναλυτικά εκτίθεται και στην τελική έκθεση του έργου (βλ. σημ. 2), ως πηγή των πληροφοριών επελέγη ο ημερήσιος Τύπος διότι συνιστά έντυπη πηγή πληροφόρησης με αδιάλειπτη χρονική συνέχεια. Αποτελεί επίσης το μόνο είδος έντυπου υλικού όπου συγκεντρώνονται πληροφορίες σχετικά με τη δράση όλων των κοινωνικών και επαγγελματικών χώρων που εκτυλίσσεται δημόσια και ως εκ του αντικειμένου του έργου συνιστά την κατ' εξοχήν κατάλληλη για το έργο αυτό πηγή πληροφόρησης. Υπάρχουν μάλιστα και μελετητές (βλ. Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, 1978, Random House, Inc. New York και Marco Giugni, *Entre strategie et opportunité*, 1995, Editions Seismo, Zurich) που υποστηρίζουν ότι η καλύτερη πηγή για τη συλλογή των γεγονότων διαμαρτυρίας απορρέει από τη συστηματική ανάλυση και μιας και μόνης καθημερινής εφημερίδας – μεθοδολογική γραμμή που επιλέχθηκε και στο παρόν έργο. Παρά το γεγονός ότι η χρησιμοποίηση του Τύπου ως πηγής πληροφοριών παρουσιάζει σημαντικά μειονεκτήματα ως προς την επιστημονική χρήση του υλικού του, δεδομένου του τύπου της ανάλυσης του παρόντος έργου και του είδους των στοιχείων που αναζητήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας και που ανήκουν στην κατηγορία των «ειδήσεων» που επιδέχονται μικρού βαθμού παραποιήσεις, η έκταση των επιπτώσεων των μειονεκτημάτων της πηγής ελαχιστοποιείται και κατά μεγάλο μέρος εξουδετερώνεται (βλ. λεπτομέρειες στην τελική έκθεση του έργου, σσ. 24-28).

την εκ των προτέρων προβλεπόμενη αποδόμησή τους ως *αυθαίρετη*. Ως τέτοια, επελέγη η *έννοια της κινητοποίησης* στη βάση ενός ευρύτερου ορισμού με τον οποίο παρουσιάζεται στη σχετική βιβλιογραφία.

Η *έννοια της κινητοποίησης* αποτελεί τη *μονάδα καταγραφής* της έρευνας και συμπίπτει με τη *στοιχειωδέστερη μονάδα ανάλυσης* του έργου. Ως γνωστόν, τόσο η έννοια της συλλογικής κοινωνικής διαμαρτυρίας όσο και η έννοια του κοινωνικού κινήματος συνίστανται εξ ορισμού⁵ από σειρές δράσεων και αλληλεπιδράσεων που λαμβάνουν χώρα «*στο όνομα*» μιας δεδομένης κοινωνικής ομάδας. Επομένως, οι επιμέρους «*κινητοποιήσεις*» αποτελούν τις *ορατές εκδηλώσεις ή το γεγονός της κοινωνικής αντιπαράθεσης*, και συνιστούν τις *στοιχειωδέστερες μονάδες καταγραφής* και ανάλυσης αυτής της σειράς των αλληλεπιδράσεων.

Ως *κινητοποίηση* ορίζεται η οποιαδήποτε *συλλογικού χαρακτήρα έκφραση* *δυσανεξικίας*, που *στόχο έχει τη δημοσιοποίηση ενός κοινού προβλήματος*, σε *συνδυασμό ή όχι με τη διατύπωση συγκεκριμένων αιτημάτων και την προσπάθεια επηρεασμού τρίτων*⁶. Η εννοιολογική συγκρότηση του εργαλειακού ορισμού της κινητοποίησης συμπληρώνεται με την περαιτέρω αποσαφήνιση των επιμέρους χαρακτηριστικών της, τα οποία συγχρόνως προσδιορίζουν και τα όρια της έννοιας:

- α) Η κινητοποίηση έχει *δημόσιο και συλλογικό χαρακτήρα*.
- β) Η κινητοποίηση προέρχεται από *ομάδες πολιτών και όχι από κυβερνητικούς φορείς*.
- γ) Το περιεχόμενο της κινητοποίησης *αναφέρεται σε συγκεκριμένο αντικείμενο «διαπάλης» (αιτήματα, δηλώσεις, διακηρύξεις, αντιπαραθέσεις, παράπονα)*.
- δ) Έχει *έκτακτο χαρακτήρα (δεν είναι υπόθεση ρουτίνας)* και η εκδήλωσή της *δεν ανήκει σε θεσμοθετημένες και εθιμικές πρακτικές*.

Ως εκ τούτων, η κατανόηση της κοινωνικής αντιπαράθεσης και διαμαρτυρίας στην Ελλάδα κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο συμπεριλαμβάνει και τα *θέματα που απασχόλησαν τα ενεργοποιούμενα κάθε φορά συλλογικά δρώντα κοινωνικά υποκείμενα*. Στην παρούσα μελέτη παρουσιάζεται η καταγραφή και ανάλυση αυτών των θεμάτων με διπτό τρόπο: α) μέσα από την *προέλευση της κινητοποίησης*, που αντανακλά στην ουσία το *απώτερο πρόβλημα* που προκάλεσε την *κοινωνική ενεργοποίηση* και β) μέσα από το «*αίτημα*» που *φωτογραφίζει την άμεσα και με ορατό τρόπο έκφραση συγκεκριμένης διεκδίκησης*.

Η προσπάθεια στο παρόν κείμενο κατατείνει στην *διασάφηση συγκεκριμένων θεωρητικών ζητημάτων* που αφορούν *πειστικά την ερμηνευτική διάσταση της συλλογικής δράσης* και αναφέρονται α) στη *σύγχυση ανάμεσα στη διεκδίκηση μιας κινητοποίησης, την επιδίωξη κοινού σκοπού από τα ενεργοποιούμενα κοινωνικά υποκείμενα ή το κοινό συμφέρον ανάμεσα στα μέλη μιας κινητοποιούμενης*

5. Σύμφωνα με ορισμό του κοινωνικού κινήματος που έχει δοθεί απ' τον Tilly 1984.

6. Βλ. σχετικά και Giugni M. 1995, σελ. 375.

συλλογικότητας, ομάδας ή συσσωμάτωσης, β) στη δημιουργία της *συλλογικής αλληλεγγύης*, της *κοινωνίας σκοπών* ή τη *συγκρότηση της συνείδησης του κοινού συμφέροντος σε μια συλλογικότητα* και γ) στη διάσταση των εννοιών των *αιτημάτων* και των *κοινωνικών κατακτήσεων ή δικαιωμάτων*⁷.

Ως προς την *προέλευση της κινητοποίησης* σημειώνεται ότι ένας δόκιμος τρόπος για την αναζήτηση του *ουσιαστικού σκοπού* των κοινωνικών αντιπαράθεσεων που εκτυλίχθηκαν στη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου (1974-1994) στη χώρα μας συνίσταται στην αποτύπωση του είδους του *πραγματικού προβλήματος* που υπογράμμισε την εμφάνιση και την εκδήλωση της αντιπαράθεσης ή της συγκεκριμένης διεκδίκησης το οποίο και δημοσιοποιείται ταυτόχρονα μέσα από την κινητοποίηση.

Στη βάση της μεθοδολογικής προπαραδοχής ότι το είδος του προβλήματος που προκαλεί την έκφραση μιας κοινωνικής διαμαρτυρίας συμπίπτει με τον επιδιωκόμενο από το φορέα του σκοπό, συγκροτήθηκε η θεματική ταξινόμηση (ως προς την προέλευση με την έννοια που προαναφέρθηκε) των κινητοποιήσεων, με τρόπο που να επιτρέπει την προσέγγιση του πεδίου ενεργοποίησης ή δραστηριότητας των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων που κινητοποιήθηκαν κατά εποχή.

Έτσι, η *προέλευση* της κινητοποίησης αναφέρεται στο είδος του προβλήματος που γεννά την κινητοποίηση και δημοσιοποιείται μέσα απ' αυτήν. Η ταξινόμηση των προβλημάτων ακολούθησε μια συγκεκριμένη θεματική λογική κατάταξης. Αρχικά συγκροτήθηκαν επτά μεγάλες κατηγορίες που αφορούν στα προβλήματα που σχετίζονται με: α) τα εθνικά, διεθνή θέματα και την εξωτερική πολιτική, β) τα οικονομικά θέματα, γ) τα κοινωνικά θέματα και την κοινωνική πολιτική, δ) το περιβάλλον και τις υποδομές, ε) τα ηθικά θέματα και τις αξίες, στ) τα πολιτιστικά θέματα και ζ) τα αθλητικά θέματα. Στη συνέχεια, οι πέντε πρώτες κατηγορίες εξειδικεύτηκαν θεματικά δημιουργώντας έναν κατάλογο σαράντα ενός κατηγοριών, τιμών και αντίστοιχων κωδικών. Οι τιμές αυτές (όπως και το σύνολο των τιμών που παρουσιάζονται σε όλες τις ιδιότητες του σχεσιακού μοντέλου της Βάσης Δεδομένων που αφορούν ποιοτικές ταξινομίες) συμπληρώνονται καθώς το αρχείο της Βάσης εμπλουτίζεται, όταν αυτό

7. Βλ. σχετικά, *Social Research*, Vol. 32, 1985, Special Issue on Social Movements με τις μελέτες των Jean Cohen: «Strategy or Identity: New theoretical paradigms and Contemporary social movements»· Charles Tilly, «Models and Realities on Popular Collective Action»· Alain Touraine, An Introduction to the Study of social movements»· Alberto Melucci, «The Symbolic Challenge of Contemporary Movements»· Claus Offe, «New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics»· Klaus Eder, «The "New Social Movements": Moral Crusades, Political Pressure Groups, or Social Movements?» και Tilly Ch., *From Mobilization to Revolution*, Random House, New York, 1978· Mithel Ch., & Banks M., *Handbook of Conflict Resolution*, Pinter, London, 1996· Tarrow S., *Power in Movement*, Cambridge University Press, 1995· Guigni M., *Entre strategie et opportunité*, Seismo, Zurich, 1995· Klandermans B., Kriesi H., Tarrow S., (eds), *International Social Movement Research: From Structure to Action - Comparing Social Movement Research Across Cultures*, JAI PRESS INC., London, 1988· Vol. I, Zald M., & McCarthy J., *Social Movements in an Organizational Society*, Transaction Publishers, London, 1994.

κρίνεται απαραίτητο στη βάση της προσφορότητας των στοιχείων και της φύσης του συλλεγέντος υλικού.

Από την άλλη πλευρά, όπως προαναφέρθηκε, η ενεργοποίηση των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων προσδιορίζεται από τους διάφορους, συνήθως *οικείους και άλλοτε μη*, τρόπους εκδήλωσής της, σε συγκεκριμένη κοινωνικο-ιστορική και πολιτική συγκυρία. Ένα δεύτερο σημαντικό στοιχείο για την απεικόνιση της φυσιογνωμίας αυτής της ενεργοποίησης που καταργεί την προσφυγή σε αυθαίρετες υποθέσεις αφορά την αποτύπωση των λόγων της ενεργοποίησης. Υποστηρίζεται ότι «είναι η από κοινού αποτίμηση των πληροφοριών που αφορούν τα δύο αυτά θέματα (το πώς, δηλαδή, και το γιατί της κινητοποίησης) που ανοίγουν ένα δρόμο για την περαιτέρω ανάλυση των μορφών της συλλογικής δράσης»⁸. Από την άλλη πλευρά, πρόκειται ακριβώς για τα στοιχεία που προσδιορίζουν και τη διαφοροποιητική ή/και νέα φυσιογνωμία των νέων κοινωνικών κινημάτων.

Από τη στιγμή που οι φορείς μιας κινητοποίησης και οι μορφές ενεργοποίησής τους (είδος κινητοποίησης) έχουν ήδη προσδιοριστεί με σαφήνεια στο πλαίσιο μιας έρευνας, δύο ζητήματα προβληματισμού αναμένουν απάντηση:

Συχνά, από τη στιγμή που η ταυτότητα των ενεργοποιούμενων δρώντων κοινωνικών υποκειμένων έχει προσδιοριστεί, οι λόγοι της ενεργοποίησης θεωρούνται αυταπόδεικτοι. Το ζήτημα για ποιους λόγους οι συγκεκριμένοι φορείς ή κοινωνικές συσσωματώσεις κινητοποιούνται κάθε φορά, και όχι άλλοι, σπάνια απαντάται λεπτομερώς στη θεωρητική διερεύνηση των συναφών ζητημάτων. Μια περαιτέρω ανάλυση της δράσης των κοινωνικών υποκειμένων, όμως, απαιτεί την επαρκή εμπειρική τεκμηρίωση στη βάση της συγκρότησης ενός ταξινομητικού εργαλείου που να αποδίδει έμφαση στη *φύση της διάδρασης* ανάμεσα στην ενεργοποιούμενη κάθε φορά συλλογικότητα και τις λοιπές κοινωνικές ομάδες, συσσωματώσεις και συλλογικότητες. Αυτή ακριβώς η *φύση της διάδρασης* προσδιορίζεται και εξαρτάται από τη διατύπωση συγκεκριμένων *αιτημάτων*, διεκδικήσεων, διακυβευμάτων μέσα από την κινητοποίηση, τα οποία οι ίδιοι οι φορείς δημοσιοποιούν ή εκφωνούν μέσα από τη δράση τους⁹. Μια τέτοια προπαραδοχή, όμως, εξαιρεί την περίπτωση της αποτύπωσης των κινητοποιήσεων που στόχο έχουν την *επιδίωξη κοινού σκοπού* η οποία αφ' ενός δεν είναι αυτονόητη και αφ' ετέρου δεν συνεπάγεται αυτόματα και τη

8. Βλ. σχετικά *Tilly 1978*, σελ. 143.

9. Βλ. για παράδειγμα τη διάκριση του *Tilly (1978)*, σελ. 143 επ., σε *competitive* (όταν οι διεκδικήσεις αφορούν πόρους που αποτελούν ταυτόχρονα αντικείμενο διεκδίκησης και άλλων ομάδων οι οποίες εκλαμβάνονται ως ανταγωνιστικές ή αντιπθέμενες ή και εχθρικές προς τις πρώτες), *reactive* (όταν τα αιτήματα αποτελούν προσπάθειες της κινητοποιούμενης ομάδας να επιβεβαιώσει κατοχυρωμένες ήδη διεκδικήσεις –*κεκτημένα δικαιώματα*– όταν κάποιος άλλος τα προκαλεί ή τα προσβάλλει) και *proactive claims* (όταν οι διεκδικήσεις είναι πρωτοφανείς, καινογενείς, δεν έχουν προβληθεί ποτέ άλλοτε στο παρελθόν και αποτελούν ενδείξεις ή εκφάνσεις της εξέλιξης του κοινωνικού σχηματισμού). Στη συνέχεια ανάλογα με το είδος των διεκδικήσεων και οι ενεργοποιήσεις χαρακτηρίζονται ως «*αμυντικές*» (defensive) ή «*επιθετικές*» (offensive).

διατύπωση συγκεκριμένης διεκδίκησης απέναντι σε κάποια άλλη κοινωνική ομάδα. Επίσης δεν προσφέρεται αναλυτικά για τη διαπίστωση των περιπτώσεων συγκρούσεων συμφερόντων διότι, ως γνωστόν, μια ομάδα διεκδίκησης δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με μια ομάδα συμφερόντων⁹.

Από την άλλη πλευρά, συχνά παρατηρείται θεωρητική και εμπειρική σύγχυση ανάμεσα στις έννοιες του *συγκεκριμένου αιτήματος ή διεκδίκησης* μιας κινητοποίησης αφ' ενός και της έννοιας της *επιδίωξης κοινού σκοπού* από τα ενεργοποιημένα κοινωνικά υποκείμενα ή την έννοια του *κοινού συμφέροντος* ανάμεσα στα μέλη μιας κινητοποιούμενης συλλογικότητας αφ' ετέρου. Αντίθετα, συχνά υποστηρίζεται ότι δεν έχει ακόμη διατυπωθεί με ενάργεια η απάντηση στο ερώτημα, γιατί ένα άτομο συμμετέχει στην εκδήλωση μιας συλλογικής δράσης ή, διαφορετικά, ποιες είναι οι σχέσεις - διαδράσεις ανάμεσα στα ατομικά και τα συλλογικά συμφέροντα, ιδιαίτερα στην περίπτωση που η εμπειρική πραγματικότητα αποκαλύπτει σύγκρουση ατομικού και συλλογικού συμφέροντος. Με άλλα λόγια, η δημιουργία της συλλογικής αλληλεγγύης ή κοινωνίας σκοπών ή η συγκρότηση της συνείδησης του κοινού συμφέροντος σε μια συλλογικότητα παραμένει ένα πιεστικό θεωρητικό πρόβλημα¹¹. Στην ανάλυση της συλλογικής δράσης το πλέον σταθερό πρόβλημα παραμένει η έλλειψη προσδιοριστικών γραμμών. Τα πρόσωπα, οι άνθρωποι, οι λαοί ακολουθούν

---

10. Όπως έχει υποστηριχθεί, ενδέχεται μια *κοινότητα συμφερόντων* να προκαλεί ομοραδικές και εφήμερες εκδηλώσεις, ενώ σε άλλες περιπτώσεις είναι αρκετά δυνατή ώστε να προκαλεί τη δημιουργία μιας αληθινής και μόνιμης *οργάνωσης* η οποία αναλαμβάνει ειδικά την υπεράσπιση του κοινού συμφέροντος. Με τον τρόπο αυτό *θεσμιζονται συλλογικές και σταθερές, αν όχι μόνιμες, σχέσεις, στη θέση των αυθόρμητων και παροδικών ενεργητικότητων*. Επομένως το οργανωτικό κριτήριο επιτρέπει μια χρήσιμη διάκριση ανάμεσα σε «οργανωμένες ομάδες» συμφερόντων και «ανοργάνωτες» δράσεις. Από την άλλη πλευρά, μια «ομάδα συμφερόντων» μεταβάλλεται σε «ομάδα πολιτικών συμφερόντων» ή «ομάδα πίεσης» μόνο όταν προσπαθεί να επηρεάσει τις αποφάσεις των δημόσιων αρχών. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει έστω μια ομάδα συμφερόντων που να μην καταφεύγει μια μέρα στην άσκηση πίεσης. Στην έννοια της ομάδας συμφερόντων η έννοια του συμφέροντος ενδέχεται να συμπεριλαμβάνει ταυτόχρονα υλικά ιδιοτελή συμφέροντα και ηθικά ζητήματα, αξίες. Στη βάση της φύσης του συμφέροντος οι ομάδες διακρίνονται ανάμεσα σε ομάδες συμφερόντων και ομάδες ιδεών, αν και είναι εξαιρετικά δύσκολο να ξεχωρίσουμε απόλυτα την προάσπιση ιδεών και την υπεράσπιση συμφερόντων. Επί πλέον, υπάρχει κίνδυνος οι υποκειμενικές προτιμήσεις του παρατηρητή να επηρεάσουν την ταξινόμηση προς την ευγενική ή την ευτελή πλευρά, προς την ιδιοτελή ή προς την ανιδιοτελή κατεύθυνση. Βλ. σχετικά, R.G. Schwartzberg (1977): *Πολιτική Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Παρατηρητής; Τόμος 2, σσ. 361 επ.

11. Παρά τις εξαιρετικά επεξεργασμένες θέσεις για την επίλυση του ζητήματος είτε προς μια *υπολογιστική* κατεύθυνση (cost and benefit analysis), είτε προς την κατεύθυνση της συγκρότησης της συλλογικής ταυτότητας, ιδιαίτερα στην περίπτωση των «νέων κοινωνικών κινήματων», το τοπίο παραμένει θολό. Βλ. σχετικά, J. Cohen (1985), Ch. Tilly (1985), A. Touraine (1985), Al. Melucci (1985), ανωτ. σημ., M. Olson (1965), *The logic of Collective Action*, Cambridge, Harvard University Press· A. Pizzorno ((1978), «Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict» στο C. Crouch & Al. Pizzorno (eds), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, London, Macmillan, σσ., 277-298.

ποικίλες στάσεις που κυμαίνονται από εντατική ανάμειξη σε συλλογική δράση σε παθητική συμμόρφωση, τα δε συμφέροντα ποικίλλουν από απολύτως ατομικά σε σχεδόν καθολικά¹².

Από την άλλη πλευρά η έννοια του *συμφέροντος*, στη πλειονότητα της λεπτομερούς θεωρητικής της επεξεργασίας, παραπέμπει και σε μια συνεπή εννοιολόγηση της *έννοιας της εξουσίας (power)*. Για παράδειγμα, η βασική διάκριση ανάμεσα σε «πλουραλιστική», «μεταρρυθμιστική» και «ριζοσπαστική» εννοιολόγηση της εξουσίας έγκειται στα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό των *συμφερόντων των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων*¹³. Μια ριζοσπαστική ανάλυση θεωρεί τα πραγματικά συμφέροντα μιας ενεργοποιημένης ομαδοποίησης δεδομένα άσχετα από τη σαφή άρθρωσή τους από τα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα, τη στιγμή που η πλουραλιστική θέση συμπεραίνει αυτά τα συμφέροντα από τις πράξεις και τα λόγια των δρώντων υποκειμένων σε δημόσια αρένα και στη μεταρρυθμιστική άποψη τα συμφέροντα τεκμαίρονται από την οποιαδήποτε δράση των κοινωνικών υποκειμένων σε οποιαδήποτε αρένα.

Στη συνέχεια, σύγχυση επίσης επικρατεί συχνά σχετικά με τις έννοιες των αιτημάτων και των κοινωνικών κατακτήσεων ή δικαιωμάτων, που με τη σειρά της παραπέμπει στη συζήτηση γύρω από τη διάκριση ανάμεσα σε «προ-πολιτικού» (pre-political) και «πολιτικού» (political) τύπου κοινωνικές διαμαρτυρίες ή τη διάσταση ή/και «διάσπαση» των *οικονομικών και πολιτικών συλλογικών διαμαρτυριών*.

Στη βάση του παραπάνω προβληματισμού, στο πλαίσιο της έρευνας ο εργαλειακός ορισμός της κινητοποίησης απαιτεί το σαφή προσδιορισμό του περιεχομένου συγκεκριμένου αντικειμένου διαπάλης ανεξάρτητα από τη ρητή κάθε φορά άρθρωσή του μέσα από κάποιο συγκεκριμένο αίτημα. Από την άλλη πλευρά, στη βάση της εμπειρικής διαπίστωσης ότι συνήθως μια κινητοποίηση έχει περισσότερα του ενός αιτήματα (και επομένως η κινητοποίηση συνδέεται με τα αιτήματά της με σχέση *ένα προς πολλά*), η καταγραφή, κωδικοποίηση και καταχώρηση των αιτημάτων των κινητοποιήσεων αποδείχθηκε ένα από τα δυσκολότερα εγχειρήματα του έργου.

Δεδομένου ότι πρόκειται για ένα μεγάλο συχνά όγκο ποιοτικής καθαρά πληροφορίας, η λειτουργικότερη συγκέντρωσή της απαιτούσε αφ' ενός την αναλυτική και πιστή καταγραφή της πληροφορίας από την πηγή και αφ' ετέρου το διαχωρισμό των επιμέρους αιτημάτων που αυτή περιέχει ώστε να καταστεί δυνατή η εκ των υστέρων κωδικοποίησή τους με τρόπο εννοιολογικά ενιαίο. Τα αιτήματα μιας κινητοποίησης παρουσιάζονται στην εφημερίδα άλλοτε με τρόπο λιτό και γενικό – π.χ. «θεσμικά και οικονομικά αιτήματα»– και άλλοτε με τρόπο αναλυτικό και λεπτομερειακό – π.χ. «άμεση επιδότηση όλων των άνεργων νέων, δωρεάν εισιτήρια, αποδέσμευση από την ΕΟΚ, ισότιμη σχέση με όλες τις χώρες, εθνικοποίηση των βασικών μονοπωλιακών επιχειρήσεων».

12. Tilly 1978, σελ. 7.

13. Βλ. St. Lukes (1974), *Power*, London, Macmillan.

Το σχεσιακό μοντέλο έπρεπε επομένως να ανταποκρίνεται σε δύο αναγκαιότητες: α) να περιλαμβάνει ευρύτερες και πιο εξειδικευμένες εννοιολογικές κατηγορίες αιτημάτων και β) χωρίς να παραποιείται η πληροφορία να κατατέμνεται η περιγραφή της σε επιμέρους περιγραφές οι οποίες να κωδικοποιούνται ξεχωριστά βάσει των εξειδικευμένων κατηγοριών. Με τον τρόπο αυτό η επεξεργασία των δεδομένων μπορεί να διενεργείται τόσο ως προς την κατεύθυνση της αναζήτησης των συγκεκριμένων αιτημάτων κάθε κινητοποίησης όσο και ως προς την κατεύθυνση της χρονικής εμφάνισης, επανεμφάνισης, συχνότητας, διατύπωσης κάθε αιτήματος μέσα από την εννοιολογική κατηγορία του αιτήματος.

Η ποικιλομορφία των αιτημάτων επέβαλε τη συγκρότηση μιας σχετικά μακροσκελούς ταξινομητικής κλίμακας 45 κατηγοριών αιτημάτων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δημιουργήθηκε μια εξαντλητική λίστα των πιθανών κατηγοριών αιτημάτων τα οποία μπορεί μελλοντικά να εντοπιστούν. Η ταξινομητική κλίμακα προετοιμάστηκε στη βάση της λογικής της δυνατότητας αποτύπωσης των περιπτώσεων που μη κυβερνητικοί φορείς και πρόσωπα συναθροίζονται με σκοπό τη δημοσιοποίηση ενός προβλήματος, αιτήματος, διεκδίκησης, προσδοκίας, συμφέροντος ή παραπόνου, συμπεριλαμβανόμενης της έκφρασης μιας γενικευμένης δυσαρέσκειας που δεν κατευθύνεται σε συγκεκριμένους στόχους –αποδέκτες– Αρχές που δεν συμπεριλαμβάνονται στα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα. Δηλαδή συμπεριλαμβάνονται οι περιπτώσεις των αρθρωμένων αιτημάτων (claims) όσο και των αντικειμένων των αιτημάτων (objects of claims). Σχετικά με το ζήτημα του προσδιορισμού των συγκεκριμένων εννοιολογικών κατηγοριών της ταξινομητικής κλίμακας καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια προκαθορισμού όλων βασικά των προσδοκιών οι οποίες, εάν πραγματοποιηθούν, απαιτούν κάποια ενέργεια / πράξη εκ μέρους του αποδέκτη. Ποιου είδους, όμως, αποδέκτη; Βασικά οποιαδήποτε άλλη κοινωνική συσσωμάτωση, προκαθορισμός που αποκλείει τις προσδοκίες των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων από τον εαυτό τους ή από υπερφυσικά ή φαντασιακά υποκείμενα, οπωσδήποτε όμως δεν αποκλείει διεκδικήσεις, προσδοκίες ή παράπονα από φαντασιακές «δομές εξουσίας», εάν τα δρώντα υποκείμενα ταυτίζουν υπαρκτά πρόσωπα και συλλογικά όργανα με αυτές τις δομές. Ούτε αποκλείει διεκδικήσεις από υπαρκτά πρόσωπα ή συλλογικά όργανα που δρουν –με ανάθεση ή αυτοδιοριζόμενα– «στο όνομα» μεταφυσικών ή φαντασιακών οντοτήτων.

Στη συνέχεια, η συλλογή μεγάλης ποσότητας υλικού μπορεί να οδηγήσει, σ' ένα δεύτερο στάδιο, στη συμπλήρωση και πιθανή αναδιάρθρωση της μήτρας των αιτημάτων. Οι 45 κατηγορίες όπως εμφανίζονται στο σχεσιακό μοντέλο, αποτελούνται από 10 γενικές ταξινομίες (όπως «θεσμικά αιτήματα», «οικονομικά αιτήματα», «κοινωνικές παροχές», «νομοθετικές ρυθμίσεις», «αιτήματα σπουδών», «πολιτιστικά αιτήματα», κ.ά.) και 35 περισσότερο εξειδικευμένες κατηγορίες. Η γενική κατηγορία με τίτλο «γενικό αίτημα» αναφέρεται στα γενικά αιτήματα ηθικών και πολιτικών αξιών όπως ειρήνη, ισότητα, κοινωνική δικαιοσύνη κ.τ.λ.

Τα αιτήματα κωδικογραφήθηκαν εννοιολογικά, δηλαδή όπου εντοπίζεται αίτημα

με οικονομικό και θεσμικό χαρακτήρα, τότε σημειώνονται και οι δύο αυτές κατηγορίες της ταξινομητικής μήτρας. Αντίθετα, όπου εντοπίζονται πολλά αιτήματα της αυτής «τάξης», (π.χ. *διάφορα ασφαλιστικά αιτήματα*), αυτά καταγράφονται ως ένα αίτημα στην αντίστοιχη γενική κατηγορία. Εξαιτίας της σπουδαιότητας της πληροφορίας που συμπυκνώνεται στη μεταβλητή του αιτήματος για τους μελλοντικούς χρήστες της Βάσης Δεδομένων, τα αιτήματα καταχωρούνται και ολογράφως με τον τρόπο που απαντώνται στην πηγή στη βάση της μεθοδολογικής σύμβασης που υπαγορεύτηκε από λόγους οικονομίας, της καταγραφής των πέντε πρώτων αιτημάτων με τη σειρά που αυτά αναφέρονται στην πηγή στις περιπτώσεις περισσότερων αιτημάτων. Στην περίπτωση των «επεισοδίων», όταν δεν προκύπτει σαφές αίτημα ή «ορατή» διεκδίκηση, σημειώνεται ότι η ιδιότητα «δεν αφορά».

Έτσι, σε μια πρώτη, στατική, ανάλυση στο σύνολο των κινητοποιήσεων όλης της υπό διερεύνηση περιόδου διαπιστώνουμε ότι τα παλιά θέματα (θεσμικά και οικονομικά) συνιστούν την προέλευση του μεγαλύτερου μέρους των κινητοποιήσεων (44,6%), ακολουθούν τα κοινωνικά θέματα (19,9%) και μικρότερα ποσοστά κατέχουν τα σχετικά με τους θεσμούς και την κοινωνική δικαιοσύνη ζητήματα (9,3%) με το περιβάλλον-οικολογία (9,1%), τις αξίες κ.ά. Στη συνέχεια, σε όλο το χρονικό φάσμα της εικοσαετίας που εξετάζεται μέσα από μια διαχρονική ανάλυση, παρατηρείται ότι ενώ τα πρώτα πέντε χρόνια η προέλευση των κινητοποιήσεων είναι θεσμικού και οικονομικού χαρακτήρα στη συνέχεια μειώνονται τέτοιου είδους κινητοποιήσεις και αυξάνονται οι διαμαρτυρίες με προέλευση περιβαλλοντικά και ηθικά ζητήματα και αξίες.

Η διαπίστωση ότι ποσοστό μεγαλύτερο του 25% του συνόλου των κινητοποιήσεων, ιδίως κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, προέρχεται ή διενεργείται εν ονόματι γενικών ή αφηρημένων σκοπών, όπως οι θεσμοί, τα πολιτικά και ηθικά θέματα και οι αξίες, αναδεικνύει την ολοένα αυξανόμενη σπουδαιότητα των νέων θεμάτων, που έχει διαπιστωθεί διεθνώς και από άλλους ερευνητές¹⁴.

Ως προς τα αιτήματα των κινητοποιήσεων στο σύνολο των κινητοποιήσεων, τα θεσμικά και οικονομικά κατέχουν την πρωτοκαθεδρία ανάμεσα στον κατάλογο των εκφρασμένων διεκδικήσεων. Στην κατηγορία των θεσμικών και οικονομικών αιτημάτων συμπεριλαμβάνονται όχι μόνο οι περιπτώσεις που οι φορείς ρητά διατυπώνουν θεσμικές και οικονομικές διεκδικήσεις, αλλά και όλες εκείνες οι τιμές που αναφέρονται σε θεσμικής ή οικονομικής φύσεως αιτήματα όπως η κατοχύρωση των συνθηκών εργασίας, η επαγγελματική κατοχύρωση, ασφαλιστικά θέματα, μισθοί, συντάξεις, θεσμικά και οικονομικά αιτήματα σπουδών κ. ά. ή και άλλες τιμές που πιθανόν να υποκρύπτουν ένα θεσμικό ή οικονομικό αίτημα, όπως οι σχετικές με αλλαγή νόμων, αλλαγή αποφάσεων εργοδοσίας, διεκδικήσεις κ.λπ.

Αντίθετα, πολιτιστικά, περιβαλλοντικά αιτήματα, η απομάκρυνση εγκατάστασης πολυεθνικών/μονοπωλίων, η προστασία συνταγματικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων

14. Kriesi et al. 1988, Giugni 1995, βλ. σημ. 4.

αλλά και αιτήματα αξιών (που συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία *γενικό αίτημα*) μπορεί στο σύνολο των κινητοποιήσεων να εμφανίζονται σε μικρότερο ποσοστό αλλά παρατηρείται μια *υποβόσκουσα τάση μεταστροφής* κατά τη διάρκεια της υπό διερεύνηση περιόδου προς την κατεύθυνση της δεύτερης αυτής κατηγορίας διεκδικήσεων με μια παράλληλη παραίτηση από στενά θεσμικές και οικονομικές διεκδικήσεις.

Η ανάλυση των αιτημάτων ως άμεσα συναρτώμενη με την επεξεργασία της ταυτότητας των συλλογικά δρώντων υποκειμένων οφείλει να εξεταστεί αφ' ενός σε συνδυασμό με τη φυσιολογία των φορέων των κινητοποιήσεων και αφ' ετέρου με τα χαρακτηριστικά της ιδιαίτερης κοινωνικο-ιστορικής στιγμής και πολιτικής συγκυρίας που *διευκόλυναν* τη συγκεκριμένη έκφραση και διατύπωσή τους. Ως εκ τούτων, η ανάλυση αυτή ξεφεύγει από το πλαίσιο της παρουσίασης βασικών προβληματισμών και επαφίεται στη μελλοντική και με συνδυαστικό τρόπο επεξεργασία των δεδομένων.